

TC-DN-45-14

prof. dr Gerard Ciołek
W-wa, Kopiańska 26 m 17

Warszawa 18.1.56

R e c e n z j a
opracowania Henryka Lisowskiego p.t. Zieleńce Wielkiej
Warszawy.

Przedstawione do recenzji fotografie ogrodów warszawskich

Przy ocenie szczegółowej, do najlepszych opracowań zaliczyć należy fotografie szczegółów, ujmujących jakby "mikrokosmos" architektury, i plastyki, drzew i kwiatów, nieba i wody, ludzi i zwierząt. W tej dziedzinie autor wy dobył niewątpliwie nowe i nieznane akordy z tematów, pozornie zbanalizowanych i powszechnie znanych. Podkreślić również należy osiągnięcia autora w zakresie motywu człowieka, przedstawiając go w jego różnorodnych sytuacjach i zajęciach ogrodowych, od niemowląt po starców. Mamy tu pełny przekrój społeczności warszawskiej, przedstawionej zarówno indywidualnie, jak i w wielkich masach, w wypoczynku i rozrywce. Świetne są zwłaszcza fotografie dzieci, umiejętnie podpatrzonych w ich naturalnych ruchach i gestach.

Stosunkowo blado na tym świetnym tle występują takie zdjęcia jak np. 7, 60, 106. trudne zresztą pod względem fotograficznym, mało fotogeniczne z natury. Osobiście wyrażam ponadto pretensję do autora, że zdjęcie nr. 1 "Ławka zaprasza", dobre fotograficznie, przedstawia jedną z najbrzydszych ławek świata, jaką ozdobione zostały ogrody warszawskie ku hańbie jakichś tam czynników. Czy nie możnaby prosić o inną ławkę?

Na koniec sprawa tytułu opracowania. Z uwagi na to że album nie obejmuje wszystkich zielenców Wielkiej Warszawy, lecz tylko niektóre parki, a i te są nierównomiernie zilustrowane /zbyt mało z ogrodu Saskiego/ należałoby chyba zmienić tytuł. "Zieleniec" w nomenklaturze urbanistycznej oznacza mały, drugorzędny element zieleni miejskiej. A więc słuszniej byłoby przyjąć w tytule oznaczenie "Zieleń". Ponadto album nie wyczerpuje całości zieleni Wielkiej Warszawy. W tej sytuacji należałoby szukać tytułu, podkreślającego charakter pracy, będącej impresją artystyczną, np. "Z warszawskich ogrodów" itp. aby uniknąć sugestji o inwentarzu rzeczowym.

prof. dr Gerard Ciołek
W-wa, Kopińska 26 m 17

Warszawa 18.I.56.

R e c e n z j a

opracowania Henryka Lisowskiego pt. Zieleńce Wielkiej Warszawy

Przedstawione do recenzji fotografie ogrodów warszawskich Henryka Lisowskiego stanowią zespół o wyjątkowej urodzie plastycznej. Zajmując się od wielu lat kompletowaniem materiału fotograficznego o tematyce ogrodowej i sam będąc fotografem, a więc znając trudności techniczne i kompozycyjne w tym temacie, mogę ocenić opracowanie Henryka Lisowskiego jako szczególnie cenne osiągnięcie w tej dziedzinie.

Całość opracowania tworzy pod względem układu graficznego kompozycję zwartą i konsekwentną. Autor operuje tu odpowiednio dobranymi zestawieniami zdjęć, które bądź ze sobą kontrastują lub harmonizują pod względem walorów światłocieniowych, linearnych, rytmicznych a nawet treści literackich. Całość jest tak ściśle ze sobą powiązana, że podejmowane przezemnie próby innego zestawienia zdjęć np. w układzie tematycznym: architektura, roślinność, woda, człowiek, co mogłoby też być ujęciem, charakteryzującym zieleni Warszawy nie dały pozytywnego wyniku właśnie ze względów kompozycji graficznej.

Układ ten ma jednak i pewne słabe strony. Autor zamknął ogrody Łazienek, Wilanowa i w pewnej mierze Las Bielański w zespoły zwarte, inne natomiast parki są ze sobą pomieszane i zdjęcia z nich przeplatają się wzajemnie w poszukiwaniu efektów graficznych a z pominięciem konsekwencji tematycznej. Fakt ten może spowodować u mniej wyczulonych pod względem estetycznym odbiorców pewne zastrzeżenia.

KAZIENKI (1-82)

Najpiękniejszy ogród Warszawy stanowi część dawnego zwierzyńca książąt mazowieckich, położonego u stóp skarpy, na której wznosił się niegdyś drewniany zamek w Ujazdowie. Z czasem, gdy Mazowsze wcielono do Korony, zamek i zwierzyńiec stał się miejscem letniego mieszkania i polowań dworu królewskiego. Za czasów Wazów w miejscu drewnianej rezydencji wzniesiono murowany zamek z dziedzińcem arkadowym i czterema narożnymi wieżami. Na terenie zwierzyńca znajdowała się sadzawka a przy niej budynek ogrodowej kaziенki.

Po zniszczeniach wojen szwedzkich Jan Kazimierz oddaje zamek i zwierzyńiec w dzierżawę Teodorowi Denhoffowi, który skolei przekazał swe prawa na rzecz Stanisława Herakliusza Lubomirskiego, marszałka wielkiego koronnego. Ten filozof i mecenas sztuki urządził z wielkim nakładem środków w latach 1683-1690 na nowe zwierzyńiec i ogród oraz pobudował liczne pawilony ogrodowe, a wśród nich dotąd istniejący *e r m i t a z* *skazanka*, jak też i *k a z i e n k ę*, której budowniczym był znany architekt Tylman z Gameren.

W roku 1720 król August II, upodobawszy sobie to miejsce, wydzierżawił Ujazdów od Teodora Lubomirskiego, polecając swym architektem, m.i. Pöppelmannowi opracowanie projektów dla nowej rezydencji królewskiej. Z tego okresu pochodzą wielkie roboty ogrodowe a w szczególności budowa kanału, największego w Polsce, zwanego *P i a s e c z y Ń s k i m*. Kanał ten, położony na osi zamku, odprowadzał do Wisły nadmiar wód z terenu zwierzyńca.

Za czasów Augusta III zamek i zwierzyńiec ujazdowski ponownie uległy zaniedbaniu, budowle niszczały, park zdziczał a wody zabagniły się. Znaczna część terenów, przylegających

do ulicy Czerniakowskiej rozparcelowano dla powstających tam podmiejskich rezydencji magnackich.

W roku 1764 król Stanisław August Poniatowski wykupił pozostałą część Ujazdowa od Kaspra Lubomirskiego, skupiając na nich całe swe zainteresowanie artystyczne. Pierwsze projekty króla zmięrzały do stworzenia wielkiego założenia rezydencjonalno-urbanistycznego, którego ośrodkiem miał być zamek ujazdowski. Ambitne te zamiary zostały jednak tylko w części zrealizowane: na zachód od zamku powstał system alei i placów, znany dziś pod nazwą *O s i S t a n i s ł a - w o w s k i e j* w oraz część dolnego parku, którego dominantą kompozycyjną, po oddaniu zamku na koszary dla gwardii, stała się tylmanowska Łazienka, podniesiona do godności letniej rezydencji królewskiej. Od tego też czasu park nosi nazwę *Ł a z i e n e k K r ó l e w s k i c h*.

Przez 30 lat prowadzono w Łazienkach wytężone prace budowlane, ogrodnicze i wodne pod osobistym nadzorem króla. Przy robotach tych zatrudnieni byli architekci: Dominik Merlini, Jan Kamsetzer, Jakób Fontana, Griesmayer, Jakób Kubicki; ogrodnicy: Jan Chrystian Schuch, Schneider, Tietz; inżynierowie: Agrykola, Henryk Gebhardt Marx, Kauffmann, Rogaliński, Józef i Teodor Łęscy; rzeźbiarze i sztukatorzy: Le Brun, Pinck, Righi, Monaldi, Staggi, Graaff; malarze: Baciarelli, Plersch, Smuglewicz, Tokarski, Wall, Norblin, Vogel. Wycięte zmurszałe wirzby i olchy i zasadzono wiele tysięcy starannie dobranych drzew i krzewów parkowych, podsypano wilgotne miejsca, oczyszczone kanały, wykopano nowe stawy i sadzawki, przeprowadzono nowe drogi i aleje.

Obok królewskiego *P a ł a c u n a W y s p i e /2,* 18, 21, 31, 39, 79 / wzniesiono liczne budowle ogrodowe jak:

Białzy Domek /8,27/, Stara i Nowa Kordegarda, Pomarańczarnia z teatrem i tarasem /3,63/, oficyny i kuchnie t.zw. Grand Commun, pałacyk Myślewicki /51/, Amfiteatr /9,30,73/, Wodzbiór /16,77/, most z pomnikiem króla Jana III, Dom Turecki, nowe przebudowany Ermitaż i inne. Park zdożył ponadto mosty i altany chińskie, pergole, rzeźby i posągi /XK,5,14,26,29,37,49,62,71,76/, zegary słoneczne /15,57,81/, wazoni /3,63,66/, fontanny i zdroje. W wodach powiększonego stawu odbijały się kolumnady pałacu, przebudowanego całkowicie przez D. Merliniego. Na tarasie południowym pałacu /76/ obok posągów /5,37,49,XX/ i wazonów /66/ i latarni /54/ stały latem klatki z papugami i egzotycznymi zwierzętami, przechadzały się strusie a na wodach stawów i kanałów pływały żabędzie /75/. Ogród Łazienkowski stał dla każdego i o każdym czasie otworem i był przez mieszkańców Warszawy tłumnie odwiedzany, nawet wtedy gdy w letnich miesiącach król w nim mieszkał. W setną rocznicę zwycięstwa pod Wiedniem w 1783 roku odbyło się uroczyste odsłonięcie pomnika Sobieskiego wśród iluminacji i ogni sztucznych. W teatrze na wyspie wystawiano malownicze opery i balety.

Chociaż założenie Łazienkowskie powstawało w okresie bujnego rozwoju modnego stylu sentymentalnego, wyróżniało się umiarem użytych środków plastycznych oraz ich wysokim poziomem artystycznym i kompozycyjnym od współcześnie zakładanych polskich parków sentymentalnych, hołdujących dziwactwem mody, jak np. Książęce i Solee, Mokotów, a nawet Powązki i Arkadia. Umiejętne powiązanie

dawniej istniejących geometrycznych elementów z nowo projektowanymi, swobodnymi i płynnymi stworzyło układy zrozumiałe, czytelne i nie tracące aktualności po dzień dzisiejszy. Jest to niewątpliwie zasługą osobistej kultury Stanisława Augusta, który z wielką powściągliwością odnosił się do nowinek artystycznych, poszukując rozwiązań o wartościach trwałych i nieprzemijających.

W okresie Królestwa Kongresowego, w roku 1817, Łazienki zostały sprzedane cesarzowi Aleksandrowi I. W dalszych latach obszar parku powiększony został o tereny przylegające do alei Ujazdowskich/^{wraz z Belwederem} oraz o czworobok gruntów sąsiadujących od południa. W roku 1818 w północno-zachodniej części parku założony został Ogród Botaniczny Uniwersytetu Warszawskiego. W ciągu XIX wieku park był stale upiększany i zmieniany w drobniejszych szczegółach, lecz traci szereg budowli i urządzeń z czasów stanisławowskich jak pergole i mosty chińskie, Dom Turecki i inne. W roku 1870 zbudowana została nowa pomarańczarnia dla pomieszczenia słynnej oranżerii drezdeńskiej, zakupionej w Nieborowie w 1859 r. od Zygmunta Radziwiłła.

Zaniedbany w czasie I wojny światowej park Łazienkowski poddany był pracom konserwatorskim w okresie 1921-1925, prowadzonym z funduszy państwowych przez Władawa Zaykowskiego. W 1936 roku włączono ponownie do Łazienek park belwederski, udostępniając publiczności ten piękny zespół architektoniczno-ogrodowy. Druga wojna światowa przyniosła Łazienkom wiele ciężkich ciosów. Zamknięty w czasie okupacji niemieckiej ogród był użytkowany jako rezydencja dla hitlerowskich dostojników a w czasie powstania w 1944 r. uległ poważnemu zniszczeniu, a pałac

ograbieniu i spaleniu.

Dzięki opiece rządu, zaraz po wojnie park zaczął dźwigać się z ruiny. Prace konserwatorskie architektoniczne prowadził Jan Dąbrowski, odbudowę ogrodu Franciszek Krzywda-Polkowski. Park został powiększony o dalsze tereny ~~na południe od dawnej pomarańczarni /47/~~ ^{od strony wschodniej}. Jak dawniej Łazienki są letnim salonem Stolicy, której mieszkańcy tkumnie go odwiedzają, ciesząc swe oczy pięknem przyrody i pomników sztuki.

1. Ławka zaprasza.

2. Pałac na Wyspie.

Z rymowanego opisu Warszawy Adama Jarzębskiego z roku 1643 wiemy, że w zwierzyńcu ujazdowskim znajdowała się łaźnia z sadzawką. Gdy w roku 1688 Stanisław Lubomirski urządzał sobie rezydencję w wielkim stylu, wniósł nową łaźnię z ogromnym przepychem. Architekt Tylman z Gamenen nadał łaźni kształt barokowego pałacyku z dwoma wieżami i kopułą nad okrągłą salą kąpielową, bogato przyozdobioną sztukateriami i malowidłami. Pewne drobne zmiany we wnętrzach pałacyku wprowadził August II.

W roku 1764 zwierzyniec ujazdowski przechodzi na własność Stanisława Augusta Poniatowskiego. Po nieudanej próbie przebudowy zamku ujazdowskiego na rezydencję królewską, zapada decyzja urządzenia letniego mieszkania w tylmanowskiej łaźni. Pierwsza faza przebudowy pałacyku, obejmująca głównie wnętrza, przypada na lata 1766-1776 i jest prowadzona przez Jakóba Fontanę, zaś po jego śmierci /1773/ stanowisko głównego architekta królewskiego obejmuje Dominik Merlini. W 1784 roku następuje druga faza przebudowy pałacu, który otrzymuje kamienną fasadę

z portykiem kolumnowym od strony południowej /2,18,19,20, 31,55,58,67,79/. W cztery lata później /1788/ następuje z udziałem Kamsetzera generalna przebudowa pałacu, przez wzniesienie całego traktu od strony północnej /39,54/, z portykiem i schodami, spadającymi ku wodzie /42/. Ostatnia faza rozbudowy pałacu odbyła się w latach 1792-1793, obejmując wzniesienie dwóch pawilonów /21,72/, połączonych z głównym korpusem kolumnadą na mostach, przerzuconych nad kanałami /9,39/ oraz wykończenie nowych sal i gabinetów. Niekorzystne dla całości zmiany nastąpiły w roku 1846, gdy wybudowano kaplicę prawosławną przy zachodnim pawilonie oraz podwyższono o jedno piętro kolumnadę wschodnią.

W czasie pierwszej wojny światowej cofające się wojska carskie wywiozły całe urządzenie pałacu; zwrócone zostało ono w 1921 roku przez rząd radziecki. W latach następnych usunięto z pałacu zniekształcenia z czasów carskich. Tragiczne momenty przeżył pałac pod koniec okupacji hitlerowskiej, kiedy wyrabowany i spalony, przygotowany został do wysadzenia w powietrze. Prace nad odbudową zniszczeń wojennych, prowadzone przez konserwatora Jana Dąbrowskiego doprowadziły do całkowitej odbudowy architektury zewnętrznej. Wnętrza pałacu oczekują *już* dalszych żmudnych prac i kosztownych zabiegów.

3. Wazon.

Znajduje się na narożniku muru oporowego tarasu przed starą pomarańczarnią, wzniesioną w latach 1786-1788.

4. Światła i cienie.

5. Hermafrodiot i Salmaċis.

Grupa rzeźbiarska, przedstawiająca syna Hermesa i Afrodyty, odpychającego nimfę wodną Salmaċis, kochającą go bez wzajemności. Znajduje się ona na południowym tarasie Pałacu na Wyspie już przed rokiem 1783.

6. W pogoni za nieznajomą.

7. Spacer.

8. Biały Domek.

Pawilon mieszkalny, wzniesiony w latach 1774-1777 przez Dominika Merliniego. W czasach stanisławowskich otoczony był głębokimi kanałami, wykopanymi dla osuszenia budynku i ze względów dekoracyjnych. Łączył się on z Pałacem na Wyspie aleją pergolową i bramą chińską, zbudowaną przez Jana Kamsetzera. W czasie przebudowy pałacu Biały Domek był mieszkaniem Stanisława Augusta, a według tradycji był też ulubioną rezydencją faworyty królewskiej, pani Grabowskiej. Po ostatnim rozbiorze przebywał w nim, jako emigrant, pretendent do tronu francuskiego Ludwik XVIII.

9. Fragment sceny teatru na wyspie.

Romantyczna ruina ~~oparta~~ oparta o motywy rzymskich budowli w Heliopolis stanowi stałą dekorację sceny amfiteatru, wzniesionego około 1790 roku. Domniemanym autorem tej pięknej budowli jest Dominik Merlini.

10. Gra słońca.

11. Letni salon stolicy.

12. Galeria kolumnowa.

Po obu stronach pałacu na wyspie wzniesiono w latach

1792-1793 otwarte galerie, wsparte na arkadach mostów, przerzuconych nad kanałami, łączącymi staw północny z południowym. Galerie te wiązały pałac z dwoma pawilonami.

Ten palladiański motyw, posiadający swój odpowiednik w Stowe House/John Wood of Bath, l.poł.XVIII w./ stanowi jeden z najbardziej malowniczych fragmentów Łazienkowskiego parku.

13. Łabędzie.

14. Satyr.

Jeden z licznych posągów, zaludniających park w pobliżu pałacu na wyspie.

15. Kompas Jastrzębowskiego.

Żegar słoneczny, zwany "kompasem polskim", pomysłu i wykonania prof. Wojciecha Jastrzębowskiego /1799-1882/, odnowiony przez jego uczniów w 1887 r. Znajduje się na tarasie wzgórzu, należącym dawniej do Ogrodu Botanicznego.

16. Wodozbiór.

Wzniesiony w roku 1777 przez Dominika Merliniego dla dostarczania wody do fontann ogrodowych. Przebudowany w 1827 roku przez Piotra Aignera na wzór starożytnego grobowca Cecylii Metelli w Rzymie.

17. Nad wodą.

18. Pałac na wyspie.

Widok od strony południowo-wschodniej.

19. Supraporta i okno.

W portyku południowym pałacu, nad głównymi drzwiami zwraca uwagę wytworna klasycystyczna dekoracja supraporty

i okna. Na kartuszu widnieje znamieny dla epoki Łazienek napis: HAEC DOMUS ODI AMAT FUNDIT COMMENDAT ET Q TAT TRISTITIAS PACEM BALNEA RURA PROBOS.

20. Plafon portyku.

Pochodzi z drugiej, przełomowej dla pałacu fazy przebudowy merliniowskiej, o czym świadczy napis: ANNO MDCCLXXXIV.

21. Widok pałacu od zachodu.

22. W słońcu.

23. Kasztany pączkujące.

24. Kasztany jaskinią jesienią.

25. Księżę Józef Poniatowski.

Dzieło Bertel Thorwaldsena /1818/ na zlecenie rządu Królestwa Kongresowego. Ludność Warszawy, która pamiętała ulubionego księcia w mundurze ułańskim, niechętnie odniosła się do pomnika, wzorowanego na antycznym posęgu Marka Aureliusza, uniemożliwiając jego odszkodzenie. Zdobywca Warszawy w 1831 roku generał Paskiewicz za wywiozł pomnik do swego pałacu w Homlu. Zwrócony przez rząd radziecki pomnik Poniatowskiego stanął w Warszawie w 1923 roku na tle kolumnady pałacu Saskiego. W czasie okupacji hitlerowskiej uległ wraz z innymi pomnikami warszawskimi zniszczeniu. W roku 1959 miasto Kopenhaga ofiarowała Warszawie nowy odlew pomnika, który ustawiony został w Łazienkach, na tarasie Starej Pomarańczarni.

26. Lew.

Spoczywa on na cokole bramy tarasu Starej Pomarańczarni

27. Widok na Biały Domek.

28. Trudne zejście.

29. Tors fauna.

Kopia rzeźby antycznej, znajdującej się w Villa Borghese, dłuta le Bruna.

30. Amfiteatr.

Wzniesiony w roku 1790 prawdopodobnie przez Domini-
Merliniego. Widownia, wsparta na arkadowym podcieniu /73/
wzorowana jest na antycznym teatrze w Herculanium. Półkolist-
cie szarysowane siedzenia mieszczą około 1500 widzów. Kore-
ną amfiteatru zdobi kilkanaście posągów, projektu Le Bruna,
wykonanych przez Righiego. Przedstawiają one Tragedję i Ko-
medię oraz ^{czternastu} szesnastu wielkich dramaturgów świata: Ajschylos,
Eurypides, Sofokles, Arystofanes, Menander, Plaut, Teren-
cjusz, Seneka, Szekspir, Calderon, Racine, Molier, Metas-
tasio, Lessing, Trümbecki, Niemcewicz. Wyberu dekonał sam
Stanisław August. Nad kanałem, oddzielającym widownię od
sceny na wyspie spoczywają posągi umierających ^{ego} gladiatorów ^{ra}
oraz Kleopatry, znajdujące się poprzednio na południowym
tarasie pałacu. Rzeźby te ustawiono w roku 1793. Pierwsze
uroczyste przedstawienie odbyło się dnia 7 września 1791 r.
w rocznicę elekcji króla, wystawieniem baletu "Kleopatra"
z udziałem okrętów wojennych, bogatej iluminacji i ogni
sztucznych. W czasach Królestwa Kongresowego wielkim powo-
dzeniem cieszyły się balety i opery a w szczególności opera
"Axur król Ormuz" ... "kiedy statki napełnione muzyką Azjaty-
ką i dziewczycami przepływały, a na okręcie, którego maszty
i pokład oświecały latarnie różnych kolorów, spoczywała

ofiarowane zostały królowi przez "panią Krakowską" Izabelę Branicką./42/

40. Spotkanie.

41. Symfonia wodna.

42. Północny portyk i taras pałacu na wyspie.

43. Róże.

44. Ruina antyczna.

Fragment sceny teatru na wyspie.

45. Gryfy.

Dekoracja nadproża bocznego wejścia do pałacu w południowym portyku. 1784.

46. Karmienie żabędzi.

47. Rondo.

Kolisty plac z fontanną i rzeźbą Olgi Niewskiej w części południowej parku, za Nową Pomarańczarnią.

48. Aleja.

49. Tańczący faun.

Kopia antycznej rzeźby z Villa Berghese, dłuta le Bruna.

50. Palmy.

51. Pałac Myślewicki.

Wzniesiony przez Dominika Merliniego w latach 1774-1777 ulubione niegdyś mieszkanie księcia Józefa Poniatowskiego.

52. Nauka jazdy.

53. Zegar słoneczny.

Znajduje się na tarasie południowym pałacu na osi pałacu

54. Latarnie.

Ujmują taras południowy pałacu w dwa szeregi, wzdłuż kanałów.

55. Głowica kolumny.

Szczegóły kolumny, architrawy i gzymsu portyku południowego pałacu na Wyspie /Merlini 1784/.

56. Stara topola.

57. Zaskoczenie.

58. Pałac na Wyspie.

Widok od południa. Posągi na attyce pałacowej wyobrażają pory roku oraz różne części świata.

59. Kwietniki.

60. Wieczne słońce.

61. Zaczytany.

62. Satyr.

63. Wazon.

Wieńczy narożnik muru oporowego tarasu Starej Pomarańczarni.

64. Jesienne nastroje.

65. Ludzie i kłabędzie.

66. Wazon z syrenami.

Jeden z dwóch wazonów marmurowych /Le Brun?/, zdobionych balustradę tarasu południowego Pałacu na Wyspie.

67. Kolumnada.

Fragment architektury portyku południowego Pałacu na Wyspie /Merlini 1784/.

68. Spacer.

69. Agawa.

70. "Poganka"

Rzeźba Olgi Niewskiej, znajdująca się w fontannie w części południowej Łazienek.

71. Lew.

Rzeźba Righiego /1793/, jedna z dwóch, zdobiących w charakterze fontann taras północny Pałacu na Wyspie.

72. Pałac na Wyspie od strony północno-zachodniej.

73. Arkadowy podcień teatru.

74. Pusta aleja.

75. "Labędzie jezioro"

76. Wisła i Bug.

Grupy rzeźbiarskie Righiego /1793/, przedstawiające personifikacje rzeki Wisły /na pierwszym planie/ i Bugu, ustawione w narożnikach południowego tarasu Pałacu na Wyspie, w miejsce uprzednie stojących tam Gladiatora i Kleopatry./30/.

77. Capo di Bove.

Fragment architektury Wodozbioru /16/, zwieńczonego fryzem z czaszek wolicz, powiązanych wieńcami, skąd i nazwa oznaczająca woli kęb.

78. Rodzinna sielanka.

79. Pałac na Wyspie jesienią.

80. Jesienny spacer.

81. Satyr pod kompasem.

Rzeźba, podtrzymująca płytę kompasu czyli zegara słonecznego. Kompas ten był przed rokiem 1777 ustawiony przed fasadą południową Białego Domku, obecnie znajduje się od strony północnej.

82. "Lecą liście z drzewa".

PARK KULTURY NA BIELANACH. (83-102, 139)

Piękny las Bielański, malowniczo położony na wysokim brzegu Wisły, w sąsiedztwie klasztoru Kamedułów z połowy XVII stulecia, posiada odwieczne tradycje odpustów i zabaw ludowych w Zielone Święta. Do historii przeszła zabawa dla ludu, urządzona przez króla Stanisława Augusta w roku 1766 w której prawie cała Warszawa brała udział. "Brzegi Wisły i place ubrane były w galerie, aleje, piramidy, obeliski, arkady, ławki, maszty, festony i namioty dla rozmaitego stanu ludzi; w nich zastawione były stoły z napojem i jadłem... Za przybyciem króla Wisłą rozpoczęły się zabawy ludu, na które składały się gonitwy, strzelanie do celu, wyścigi, zakłady, loterie, włożenia na maszt po nagrody... i bachanalle. Na jednym z placów urządzona była sztuczna maszyna, na niej na beczce siedział potężny Bachus z czterema satyrami... Były tam wozy całe pieczone, które gdy lud spożył, z maszyny poczęło na wszystkie strony wytryskać wino... Tańce trwały do białego rana."

Po ostatniej wojnie, Bielany włączone do kompleksu terenów zielonych stolicy zmieniły swą treść i przeznaczenie. Przestały być miejscem sporadycznych zabaw odpustowych i dyskretnych pojedynków. Na ich terenie podjęto organizację pierwszego warszawskiego Parku Kultury. Staraniem władz miejskich lasy bielański otrzymał szereg niezbędnych urządzeń dla imprez kulturalnych i rozrywkowych, ściągając rzesze mieszkańców stolicy, amatorów pieśni i tańców artystycznych zespołowych, wypoczynku i spacerów wśród zabytkowego drzewostanu.

83. Program imprez.

Tablica informacyjna u wejścia do Parku Kultury na Bielanych.

84. Tańce ludowe.

Wokazy amatorskich zespołów pieśni i tańca.

85. Brama parkowa.

86. Starożytny Cienisty las.

87. Stare dęby.

88. Skoneczna polanka.
89. Klub szachowy.
90. Wypoczynek
91. Zespół taneczny.
92. Krąg widzów.
93. Tańczą artyści
94. Tańczą i widzowie.
95. Nad Wisłą.
96. Rokitnik - Hippophaë rhamnoides.
97. Powrót wieczorny.
98. Zgromadzenie przy bufecie samochodowym.
99. Impresja.
100. Wesoła rozmowa.
101. Niedzielna procesja.
102. Samotni panowie.

P A R K S K A R Y S Z E W S K I [103-105, 107, 118-120, 123, 137, 138, 140
143, 147, 151, 152, 157, 158, 160, 162,
165, 167, 168].

v(+1945)

Park Skaryszewski, zwany w okresie międzywojennym parkiem Paderewskiego powstał w latach 1906-1910 wg. projektu Franciszka Szaniora, głównego ogrodnika m. Warszawy. Założony na podmokłych lecz żyznych gruntach Skaryszewa, na przestrzeni 58 ha, stanowił do niedawna największy park publiczny miasta. Rozplanowany z wielkim rozmachem, odznacza się szerokimi rzutami kompozycyjnymi, typowymi dla wielkomiastowych założen ogrodowych z przełomu XIX i XX wieku. Szerokie aleje średnicowe i obwodowe przeznaczone są dla ruchu kołowego. Bogato zróżnicowany drzewostan, rozwinął się bujnie na urodzajnych madach. Płaski teren urzmaica bogata

sieć wodna i sąsiedztwo z jeziorem Kamionkowskim, jak też sztuczne wzgórze w części wschodniej z malowniczą kaskadą. Kwietniki, rozaria, pawilony i liczne rzeźby stanowią uzupełnienie programu dekoracyjnego parku.

103. Tancerka.

Rzeźba Stanisława Jackowskiego /ok.1930/ w parku Skaryszewskim.

104. Wierzby nadwodne.

Park. Skaryszewski.

105. Rozarium

Park Skaryszewski.

CENTRALNY PARK KULTURY. (106, 117, 121, 125-127, 133-136, 142, 153-155, 161, 166.)

Ten największy park publiczny Warszawy, będący od roku 1951 w budowie, obejmuje tereny Powiśla na przestrzeni ponad 240 ha. Projekt parku opracowany został w Pracowni Zieleni Biura Urbanistycznego Warszawy, jako praca zespołowa, pod kierownictwem początkowo inż. ogr. Aliny Scholtz, następnie zaś inż. arch. Zygmunta Stepińskiego, przy współudziale planistów i architektów: M. Wyganowskiej, K. Telechowskiej, D. Woźk, L. Majdeckiego, K. Marczewskiego, O. Erdmanna i innych. Obejmuje on stoki skarpy wraz z terenami zabytkowych zakątków ogrodowych: Książęce, Solec, Frascati, Ustronie, łącząc się z obszarem dawnego Zwierzyńca Ujazdowskiego i Żazienkami. W stronę północną wchłonał nieliczne Wybrzeża Kościuszkowskiego.

Szereg wielkich osi wiąże ~~z~~ parku Wisłę z miastem poprzez tereny parkowe o bogatym programie użytkowym i plastycznym. Istnieją tu zarówno zaciszne zakątki jak i otwarte perspektywy, place dla zabaw i widowisk, ogródki dziecięce i tereny dla gier młodzieżowych, aleje i wielkomijskie bulwry nad Wisłą. Niegdyś dzielnica parków i ruder zamienia się w letni salon stolicy.

106. Odpoczynek nad Wisłą

Centralny Park Kultury.

107. Topole turkiestańskie.

Park Skaryszewski.

POLIBORZ - PARK ŻEROMSKIEGO. (108, 111, 112, 115, 116).

Powstał on w okresie 1905-1930, jako park dzielnicowy wg. projektów ogrodnika-planisty Stanisława Zadora-Życieńskiego /+1935/ na terenach pofortecznych, otaczających cytadelę. Wały i fosy dawnych fortyfikacji, włączone do

ogólnej kompozycji, podnoszą jej malowniczość. Park był zniszczony podczas powstania warszawskiego i obecnie odradza się w nowych bujnych drzewostanach.

108. Młode topole.

Park Żeromskiego.

P A R K U J A Z D O W S K I / 109, 110, 113, 124, 128, 149, 150, 156/.

Powstał on w latach 1893-1896 staraniem Komitetu Plantacyjnego w miejscu, gdzie przedtem odbywały się zabawy ludowe i kawaleryjskie ćwiczenia kozaków. Projekt parku opracował i robotami kierował główny ogrodnik m. Warszawy Franciszek Szanior /+1945/. Ogród ten jest ulubionym miejscem spacerów i zabaw dla dzieci i młodzieży. Ozdobę założenia stanowią malownicze klomby i kwietniki, sadzawka, do której z szumem spływa kaskada ze skał granitowych oraz szereg rzeźb figuralnych.

109. Przyszły mistrz kolarski.

Park Ujazdowski.

110. Na spacerze.

Park Ujazdowski.

111. Kobieta z dzbanem.

Park Żeromskiego. Rzeźba Henryka Kuny, fragment fontanny.

112. Fontanna.

Park Żeromskiego. Architektura i plastyka Henryka Kuny.

113. Drzewa i dzieci.

Park Ujazdowski.

114. Głęboki sen .

Park Ujazdowski.

115. Latarnia.

Park Żeromskiego.

116. Schody.

Park Żeromskiego.

117. Rytm stopni.

Centralny Park Kultury. Fragment wielkich schodów przy tarasie na terenie Frascati.

118. Nad stawem.

Park Skaryszewski.

119. "Rytm"

Park Skaryszewski. Rzeźba Henryka Kuny.

120. Dalie.

Park Skaryszewski.

121. Rustyka.

Centralny Park Kultury. Fragment tarasu przy wielkich schodach.

OGRÓD SASKI /114, 122, 141, 169-172/.

Zapoczątkowane jeszcze pod koniec XVII wieku przez Andrzeja Morstina wielkie założenie pałacowo-ogrodowe, podjęte zostało przez Augusta II Mocnego około 1717 r. Zamiarem króla było stworzenie wielkiej reprezentacyjnej rezydencji wraz z nowym układem urbanistycznym w kierunku Woli. Przy projektach i urządzaniu ogrodu zatrudnieni byli czołowi architekci sascy i francuscy, jak D.M. Rippmann Pöppelmann, D.J. Jauch, Z. Longuelune, J.J. Mencke i inni. Ogród o obszarze ok. 27 ha mieścił się w regularnym wieloboku, zbieżającym się ku pałacowi, który w stronę Krakowskiego Przedmieścia posiadał ogromny dziedziniec, późniejszy Plac Saski, dziś Zwycięstwa. Na osi pałacu ogród posiadał wielki parter, ozdobiony licznymi rzeźbami a w części zachodniej ogromną murewaną altaną, od której rozchodziły się promieniście aleje i boskety. Bliżej środka, na osi poprzecznej znajdowały się oranżerie i pawilony. Po obu stronach parteru mieściły się partie ogrodu pałacu królewskiej, wyłącznie dla jej użytku. Uroczyste otwarcie ogrodu nastąpiło w 1727 roku, z jednoczesnym oddaniem go do użytku publicznego. W ciągu XVIII wieku ogród przechodził częste przeobrażenia w szczegółach rozwiązania, chyląc się jednak ku upadkowi. Będąc własnością dworu saskiego za czasów Stanisława Augusta był w stanie wielkiego zaniedbania, a w szczególności pawilony. Tym niemniej stanowił on ulubione miejsce przechadzek i spotkań mieszkańców Warszawy, zachowując tę cechę z tytułu swego centralnego położenia w stosunku do miasta przez cały wiek XIX. Przeszedłszy w 1797 roku na własność miasta, ogród został w roku 1816 przebudowany w charakterze krajobrazowym według planów ogrodnika

puławskiego J. Savage przez J. Strobla. Dalsze zmiany nastąpiły około połowy wieku XIX, gdy według projektów H. Marconiego wzniesiono na sztucznym wzgórzu Wodociąg w formie świątyni Westy w Tivoli, pijalnię wód mineralnych na wzór łaźni Dioklecjana, urządzone malowniczą sadzawkę z wodotryskiem oraz ustawiono przed pałacem wielką fontannę. W czasie wojny 1939-1944 ogród uległ ogromnym zniszczeniom. Został on w latach 1948-1950 przebudowany przez prof. R. Gutta, w charakterze, odbiegającym od dotychczasowych rozwiązań a przeprowadzenie wielkiej arterii komunikacyjnej w jego zachodniej części znacznie uszczupliło jego obszar.

122. Widok z Ogrodu Saskiego na Pałac Kultury i Nauki.

123. Spotkanie towarzyskie.

Park Skaryszewski.

124. Spacer matek.

Park Ujazdowski.

125. Balustrady i wazy.

Fragment tarasu w Park Centralnym Parku Kultury, wg. projektu arch. Z. Stepińskiego.

126. Trzy gracje.

Centralny Park Kultury. Schody przy tarasie w Frascati.

127. Schody na skarpie.

Centralny Park Kultury. Schody terenowe w Frascati.

128. Posiłek.

Park Ujazdowski.

P A R K S O W I Ń S K I E G O N A W O L I /129/.

Założony został on w okresie międzywojennym, jako park dzielnicowy wg. projektu mgr. Zygmunta Hellwiga. Położony jest w pobliżu historycznego kościółka na Woli, w którym zginął w 1831 r. generał Sowiński. Kompozycja parku opiera się o wielkie wnętrza w formach geometrycznych, ujętych w masywy zieleni. Zniszczony w czasie wojny 1939-1944, odbudowany został w latach 1947-1949.

135. Fontanna w słońcu.

Centralny Park Kultury.

136. Wazon.

Centralny Park Kultury. Wazon na tarasie schodów w Frascati.

137. Uśmiech sfinksa.

Park Skaryszewski.

138. Gra w piłkę.

Park Skaryszewski.

139. Sosna.

Park ~~Kkktzxx~~ Kultury na Bielanach.

140. Kaskada.

Park Skaryszewski.

141. ~~Kkktz~~ "W Saskim ogrodzie koło fontanny"

142. Taras.

Centralny Park Kultury. Taras w Frascati.

143. Kwitnące kasztany.

Park Skaryszewski.

144. W kąpielni.

Rzeźba Olgi Niewskiej w Parku Skaryszewskim.

145. Jesienne niebo.

Park Skaryszewski.

146. Październik.

Park Skaryszewski.

147. Pergola.

Park Skaryszewski.

TG-DN-45-14

148. Rośliny wodne.
Ogród Botaniczny.
149. Przyjaciele.
Park Ujazdowski.
150. Cyklistka.
Park Ujazdowski.
151. Pień brzozy.
Park Skaryszewski.
152. Kapliczka.
Park Skaryszewski. Ekspонат z Pawilonu Polskiego na Międzynarodowej Wystawie w Paryżu 1937. Projekt. arch. J. Alchimowicz.
153. Fontanna.
Centralny Park Kultury. Fontanna na tarasie w Frascati. Projekt A. Scholtz i Z. Stępiński.
154. Wielkie schody.
Centralny Park Kultury. Wejście na taras w Frascati.
155. Kwiat wiśni.
Centralny Park Kultury.
156. "Ewa"
Park Ujazdowski. Rzeźba Edwarda Wittiga.
157. Gąsienica.
Park Skaryszewski.
158. Studia botaniczne.
Park Skaryszewski.
159. Słoneczne przeźrocze.
Ogród Botaniczny.

160. Wodospad.

Park Skaryszewski.

161. Balustrada.

Centralny Park Kultury. Taras w Frascati.

162. Pogodne popołudnie.

Park Skaryszewski.

163. Wąż kamienny.

Ogród Botaniczny. Fragment fontanny.

164. Wąż gumowy.

Ogród Botaniczny.

165. Dalie.

Park Skaryszewski.

166. Zamyślony.

Centralny Park Kultury.

167. Rozmowa.

Park Skaryszewski.

168. Krajobraz sentymentalny.

Park Skaryszeński.

169. "Chwała"

Ogród Saski. Rzeźba alegoryczna z pocz. XVIII w.

170. Grób Nieznanego Żołnierza.

Ogród Saski. Krata projektu Henryka Grunwalda.

171. Chłopczy.

Ogród Saski. Fontanna Henryka Marconiego 1854.

172. ~~Pracząca~~ wierzba.

Ogród Saski. Sádzawka z wodotryskiem z 1854 r.

W I L A N Ó W /173 - 206/.

Jan III Sobieski, wstępując na tron w 1674 roku nabył w pobliżu Warszawy wioskę Milanów dla wzniesienia własnej rezydencji, bowiem zamek królewski po wojnie szwedzkiej nie nadawał się do zamieszkania. Przemianowawszy nazwę wioski na Wilanów /Villa nova/ przystąpił do budowy pałacu, włączając weń dawniej istniejące mury dworu Krzyckich. Architektem królewskim był Augustyn Locci, a sam król żywo interesował się budową, wydając bezpośrednie dyspozycje, zarówno co do pałacu jak i ogrodu. Około roku 1680 wykonany został pierwszy etap budowy, obejmujący obecny korpus główny z alkierzami, utrzymany w formie skromnego dworu ziemiańskiego /180/. W latach 1681-1682 następuje dalsza rozbudowa pałacu przez wprowadzenie otwartych galerii, zakończonych wieżami, a stanowiących przejście od dziedzińca na taras ogrodowy /205/. Jednocześnie nastąpiła przebudowa wystroju fasad, które od strony dziedzińca utrzymane były w duchu baryku rzymskiego /181/, natomiast od ogrodu w bogatej dekoracji plastycznej w charakterze gdańsko-flamandzkim /178, 189, 197/. W tym okresie gotów był również i ogród, urządzone przez gdańszczyzanina Adolfa Boya. Składał on się z wielkiego tarasu od strony wschodniej pałacu oraz dwóch bocznych ramion, ~~xxxxxxxxxxxx~~ obejmujących od północy i południa oba dziedzińce, wraz z ich obudową gospodarczą. Taras ozdobiły partery kwiatowe i złoczone rzeźby a na ~~xxxxxxxxxxxx~~ narożnikach muru oporowego wznosiły się dwie altany w kształcie latarni. Pod tarasem znajdowały się sádzawki,

oddzielone od jeziora bosketami. Na południe od kompleksu pałacowo-ogrodowego wznosił się kopiec, zwany Górą Bakchusową i dalej oranżeria, figarnia i zabudowania gospodarcze folwarku. Dalszy etap rozbudowy pałacu przypada na lata 1684-1696, kiedy to nadbudowane korpus główny piętrem, zawierającym wielką salę balową /180/. Dekoracja ~~rzeźbiarska~~ rzeźbiarska przebudowanych elewacji wyszła spod dłuta gdańskiego artysty Schwanera /194, 199/.

Po śmierci Jana III Wilanów podupada i około 1720 r. przechodzi w ręce ^{Zofii} Sieniawskiej, późniejszej Augustowej Czartoryskiej. Podjęmuje ona ^{ok. 1726 r.} dalsze prace przy pałacu, wznosząc dwa skrzydła boczne przy cour d'honneur, prestopadkę do galerii, przy udziale architektów Giovanni Spazzio oraz Józefa Fontana /181/. Dekorację rzeźbiarską wykonywali Fumo, Comparetti oraz Jerzy Plersch.

W latach 1730-1733 Wilanów stanowił dożywocie króla Augusta II, który zamierzał przystąpić do generalnego przekształcenia i rozszerzenia ~~rezydencji~~ rezydencji wraz z ogrodem, na ogromnej przestrzeni aż do Wisły. Niespodziewana śmierć króla przecina te zamiary, Wilanów wrócił do Czartoryskich a w roku 1751 stał się własnością Stanisława Lubomirskiego, marszałka wielkiego koronnego.

Z tego okresu datują się dalsze zmiany w zespole pałacowo-ogrodowym. Do ogrodu przyłączono nowe tereny od południa i północy, wzniesiono ogromną oranżerię, przebudowano taras i ozdobiono go nowymi rzeźbami /183, 186, 192/, urządzone nowe schody z grotą /196, 201/. a przy dziedzińcu postawiono kuchnię, kordegardę oraz nową bramę, o bogatej dekoracji plastycznej /198/. Przed wjazdem do pałacu powstała wielka lipina, przecięta trójpromiennym pę-

kciem alei, z których środkowa łączyła się z kanałem, położonym na osi zachodniej założenia. W części południowej nad dawną sadzawką rybną powstaje "dzika promenada" z kaskadą i krętymi ścieżkami w modnym podówczas stylu angielsko-chińskim.

W końcu wieku XVIII przechodzi Wilanów drogą wiana w dom Potockich. Nowy jego właściciel, Stanisław Kostka Pátocki, jeden z czołowych przedstawicieli czasów Oświecenia, podjął przebudowę ogrodu wilanowskiego w duchu krajobrazowym, prowadząc intensywne prace od 1799 do 1821 roku. W dawnej barokowej części znikły dywanowe partery i rzeźby na rzecz wielkich trawników i malowniczych grup drzew i krzewów, zniesiono podwójny dziedziniec, wprowadzając owalny gazon z kłombami drzew w środku i przy budynkach /181/. Od południa w miejscu folwarku rozwinął się malowniczy ogród krajobrazowy, sięgający aż do nowej holenderni za strumieniem, której fasady otrzymały neogotyckie formy. Wielkie roboty objęły również i północną część ogrodu, znacznie powiększonego wzdłuż jeziora. Ten malowniczy park wodny /206/ stanowił połączenie Wilanowa z pobliskim lasem łęgowym w Morysinie, również urządzonej jako ~~malowniczy~~ park. Droga do Morysina wiodła od altany chińskiej /184/ górującej nad głęboko wciętą zatoką jeziora, poprzez wąską groblę i most rzymski ~~z kamiennymi~~ i wyspę, na której wzniesiono pomnik bitwy pod Raszynem w formie antycznego sarkofagu. Naprzeciw tego pomnika, wśród malowniczych zabudowań wiejskich widniała brama Sobieskiego w kształcie ruiny łuku rzymskiego. Przy wznieszeniu budowli i urządzeniu ogrodu pracowali Piotr Aigner, Wojciech Jaszczołd oraz Karol Bařthel.

Dalsze zmiany następują za czasów Aleksandra Potockiego. Henryk Marconi wznosi mauzoleum Aleksandry i Saniskawa Potockich /1836/ oraz przebudowuje kościół wilanowski. W latach 1845-1855 Franciszek ^{/177/} Maria Lanci stawia nowy trakt przy północnym skrzydle pałacu /w miejscu dawniejszej galerii gotyckiej Aignera oraz wznosi wielką pergolę wzdłuż /193/ jako przedłużenie tego skrzydła. Bolesław Podczaszyński urządza t.zw. włoski parter i pergolę przy skrzydle południowym. Szereg nowych budynków i pawilonów powstaje przy wjeździe do pałacu i we wsi. Następne lata nie wnoszą istotnych zmian. Pod koniec XIX w. Wilanów przechodzi w ręce Branickich w roku 1945 włączony zostaje do Muzeum Narodowego w Warszawie.

Wojna 1939-1945 przyniosła wiele strat i zniszczeń. Prowadzone od 1947 roku przez Ministerstwo Kultury i Sztuki prace konserwatorskie objęły zarówno zabudowania pałacowe i gospodarcze /arch. Stefan Deubel/ jak i ogród /prof. Gerard Ciełek/. W niedalekiej przyszłości Wilanów wraz z Morysinem ma stanowić podstożeczny park kultury, a prowadzone prace konserwatorskie i planistyczne mają zmierzać do przywrócenia dawnej świetności tego pięknego zespołu i włączenia go w nową treść użytkową w służbie społeczeństwa.

173. Brama pałacowa.
Krata wykonana w fabryce Evansa na Marymencie w 1830r.
174. Pomnik Jana III.
Rzeźba T. Baracza, ustawiona w r. 1897 we Lwowie, od 1952 roku w Wilanowie.
175. Południowa fasada korpusu głównego pałacu.
176. Bachus i Flora.
177. Wejście na taras przy skrzydle północnym pałacu
Fragment architektury F.M. Lanciego 1845-1855.
178. Kartusz mozaikowy
Fragment architektonicznego wystroju pałacu z lat 1681-1682; dzieło miejscowych sztukatorów Jana i Antoniego.
179. Studnia.
Studnia-kapliczka, przebudowana przez F.M. Lanciego /1845-1855/ ze studni Aignera. Znajduje się ona na dziedzińcu pałacowym, niedaleko bramy.
180. Korpus główny pałacu od strony południowo-wschodniej
Architektura A. Locciego 1681-1682 oraz 1692.
181. Skrzydło północne pałacu od dziedzińca.
Dzieło włoskiego architekta Spazzia z lat 1723-1730.
182. Wycieczka przedszkola
183. Barokowa rzeźba.
Postać kobieca na balustradzie tarasu z pocz. XVIII w.
184. Chińska altana.
Romantyczna budowla ogrodowa P. Aignera z 1806 r.
185. Widok na pałac od południa.
186. Balustrada i putta.
Plastyka ogrodowa z pocz. XVIII w.

187. Przystań.

188. Dęby.

189. Południowa ściana alkierza z kartuszem mozajkowym.

190. Jezioro.

191. Posągi.

W czasie ostatnio prowadzonych prac konserwatorskich na tarasie, wśród dywanowych parterów stanęły ponownie posągi. Piękny ten zespół rzeźby barokowych, przedstawiających bogów i bohaterów mitologicznych pochodzi ze zniszczonego przez działania wojenne ~~XXXXXX~~ zabytkowego ogrodu w Brzezince koło Oleśnicy.

192. Flora.

Rzeźba na balustradzie tarasu z poł XVIII w.

193. Pergola.

Budowla F.M. Lanciego z lat 1845-1855.

194. Geniusze.

Plastyka Schwanera na fasadzie korpusu głównego.

195. Dywanowy parter.

Rekonstrukcja stanu z końca XVIII wieku.

196. Schody i grota pod tarasem.

197. Ściana alkierza z zegarem słonecznym

Zegar słoneczny wykonany przez Jana Heweliusza, astronoma gdańskiego i kxx przyjaciela króla Jana III.

198. Plastyka bramy pałacowej.

Brama wzniesiona w roku 1742, ława na moście - dzieło F.M. Lanciego z 1845-1855.

199. Popiersia cesarów.
Attyka galerii ogrodowej.
200. Kwitnąca jabłoń Kwitnąca jabłoń.
201. Schody.
202. Drzwi Odrzwia głównego wejścia.
203. Trzciny.
204. Eskadra w zatoce.
205. Galeria ogrodowa i wieża.
206. Rybak.

Przebieg
18.1.56.